

BEATA FORTUNA-ANTOSZKIEWICZ, AGNIESZKA GAWŁOWSKA,
JAN ŁUKASZKIEWICZ, EDYTA ROŚŁON-SZERYŃSKA*

PROBLEMY REWALORYZACJI I OCHRONY PARKÓW HISTORYCZNYCH W CENTRUM MIASTA NA PRZYKŁADZIE OGRODU KRASIŃSKICH W WARSZAWIE

PROBLEMS OF RESTORATION AND PRESERVATION DOWNTOWN HISTORICAL PARKS OF THE EXAMPLE OF GARDEN KRASIŃSKI IN WARSAW

Streszczenie

Ogród Krasińskich jest parkiem zabytkowym (1676 r.) o bogatej historii, usytuowanym w centrum Warszawy. Od 1768 r. pełni on funkcje publicznego parku miejskiego. Ogród posiada współcześnie całkowicie odmienne uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne i przyrodnicze od tych z okresu przekształceń pod koniec XIX w. Konstruktynwa rewaloryzacja tego typu parku jest w związku z tym wyzwaniem niezwykle trudnym. Wiąże się ona z problemami, które można rozważyć w czterech podstawowych aspektach: kompozycyjnym, przyrodniczym, programowym i ekonomicznym. Pojawia się pytanie, czy historia tego ogrodu, stan środowiska i uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne współczesnego dużego miasta pozwalają na dokonywanie rewaloryzacji parku jedynie na drodze ścisłej rekonstrukcji? Wydaje się, że osiągnięcie pełnej czystości stylowej parku z końca XIX w. nie jest współcześnie możliwe. Bardziej słuszną drogą rewaloryzacji może okazać się przeprowadzenie twórczych działań, prowadzących do niezbędnych odstępstw od pierwotworu.

Słowa kluczowe: Ogród Krasińskich, rewaloryzacja i ochrona, zabytkowy park miejski

Abstract

Krasińskich Garden is a heritage park with a rich history (it was founded in 1676), located in downtown of Warsaw. Since 1768, it has become a public urban park. Garden has recently completely different spatial, functional and natural conditions compare to period of the last transition from the late nineteenth century. Constructive restoration of this kind of park is therefore an extremely difficult challenge. It involves issues that may be considered in four main aspects: compositional, natural, programmatic and economical. The question arises whether the history of the garden, the environment, functional and spatial determinants of a contemporary big city allow one to do restoration of the park only through the strict reconstruction? It seems that to achieve park's pure style from the late nineteenth century, isn't today possible. A more fair way of the restoration might be to carry out creative activities leading to the necessary changes from the original composition.

Keywords: Krasińskich Garden, restoration and preservation, historical urban park

* Dr inż. Beata Fortuna-Antoszkiewicz, dr inż. Agnieszka Gawłowska, dr inż. Jan Łukasziewicz, dr inż. Edyta Roślón-Szeryńska, Katedra Architektury Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego.

1. WSTĘP

Istniejące współcześnie parki zabytkowe, zlokalizowane w centralnej strefie miasta, to zwykle obiekty o dużej wartości historycznej, często pozostałość ważnych, prestiżowo lub artystycznie, rezydencji. Tylko takie obiekty miały szansę przetrwać w trakcie wielowiekowych przekształceń przestrzeni i zagęszczania tkanki miejskiej. Przekształcane w otwarte obiekty publiczne dawne założenia pałacowo-parkowe wpisały się na trwałe w krajobraz miasta, stanowiąc miejsca o ogromnych wartościach przyrodniczych i kulturowych oraz wybitnym znaczeniu identyfikacyjnym w strukturze urbanistycznej. Utrzymanie lub przywracanie ich właściwego stanu oraz pozycji w przestrzeni miejskiej jest logiczną koniecznością, zwłaszcza na obszarach reprezentacyjnych – ważnych funkcjonalnie i atrakcyjnych wizualnie.

Rewaloryzacja oraz stała ochrona parków zabytkowych w warunkach współczesnych wiąże się z koniecznością reagowania na zmieniające się uwarunkowania przestrzenne, rozwój cywilizacyjny miasta, potrzeby użytkowników. Niejednokrotnie koliduje to z wizją utrzymania obiektu czystego stylowo, zwłaszcza w kwestii doboru gatunkowego roślinności (na skutek zmiany warunków siedliskowych), rozwiązań technicznych czy akceptacji nowych form aktywności i oczekiwań współczesnego użytkownika.

Czy można zatem pogodzić ideę zachowania harmonijnej, niepodlegającej gwałtownym zmianom przestrzeni, stanowiącej cenną pamiątkę przeszłości, z koniecznością zmian, wymuszanych nieustannym rozwojem współczesnego miasta? To pytanie wydaje się być wyjątkowo ważne w Warszawie, mieście dostatecznie doświadczonym dziejowo, a jednocześnie nieustannie dynamicznym, prężnym i otwartym na zmiany. Przykładem do rozważań na temat różnych pojawiających się problemów konserwatorskich oraz z zakresu pielęgnacji i ochrony jest Ogród Krasińskich (założony w 1676 r.), pierwszy prawdziwie publiczny park Warszawy (od 1768 r.).

2. HISTORIA ZAŁOŻENIA PAŁACU I OGRÓD KRASIŃSKICH W WARSZAWIE

Założenie pałacowo-ogrodowe, pałac i Ogród Krasińskich, znajduje się w warszawskiej dzielnicy Śródmieście w bezpośrednim sąsiedztwie Starego Miasta i innych kluczowych miejsc: pl. Bankowego z Urzędem Miasta st. Warszawy i Muranowem – dzielnicą wybudowaną po II wojnie światowej na gruzach warszawskiego getta.

Założenie to powstało w 2 połowie XVII w. (pałac budowany w latach 1667-1682) jako miejska rezydencja magnacka, należąca do wojewody płockiego Jana Dobrogosta Krasińskiego. Jeden z najpiękniejszych pałaców stolicy (w stylu północnowłoskiego klasycyzującego baroku) zaprojektowany został przez wybitnego architekta Tylmana z Gameren. Do współpracy przy dekoracji gmachu zaproszono innych wybitnych twórców – rzeźbiarza Andrzeja Schlütera oraz malarza Michelangelo Palloniego¹.

Wybuch wojny północnej i wkroczenie wojsk szwedzkich do Warszawy w maju 1702 r. zakończyły pierwszy okres świetności pałacu – posiadłość została brutalnie zniszczona. W 1765 r. pałac został zakupiony przez Komisję Skarbu Koronnego na użytek Rzeczypospolitej (stąd nowa nazwa – Pałac Rzeczypospolitej, która jednak nigdy się nie przyjęła), a ogród przekształcony na ogród publiczny (oddany do użytku po

¹ S. Mossakowski, *Pałac Krasińskich*, PWN, Warszawa 1972; *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce zabrał i wydał F.M. Sobieszczański*, Warszawa 1849.

gruntownym uporządkowaniu 1 kwietnia 1768 r.). Przebudową i remontem pałacu kierował Jakub Fontana. Ostatniej przebudowy wewnątrz pałacu dokonano w 1783 r. po wielkim pożarze pałacu. Prace nadzorował Dominik Merlini. Pałac był siedzibą Komisji Skarbowej, Komisji Edukacyjnej, Sądów Asesorskich, władz wojskowych i policji.

W okresie Księstwa Warszawskiego w pałacu ponownie mieściła się siedziba władz administracyjnych kraju (Rada Stanu, Sąd Kasacyjny, Kasa Generalna).

W czasach Królestwa Kongresowego pałac był siedzibą Sądu Najwyższej Instancji. Na początku XIX w. przystąpiono do „podnoszenia i upiększania stolicy” (w początkowym okresie rządów car Aleksander I pozostawał przychylny Polakom²), w tym także do porządkowania otoczenia pałacu i jego restaurowania – w tym czasie na pl. Krasińskich ustawiono, zachowane do dzisiaj, żeliwne obudowy studni zaprojektowane przez Christiana Piotra Aignera (1823 r.)³.

II. 1. Widok na elewację ogrodową Pałacu Krasińskich przez centralny parter kobiercowy (foto J. Łukaszkiewicz, 2011)

III. 1. View of the garden facade of the Krasiński Palace through the central flowerbed (photo by J. Łukaszkiewicz, 2011)

Po upadku powstania styczniowego na długie lata wprowadzono w Warszawie ostre polityczne restrykcje, co przekładało się również na stan i wygląd miasta. Przez kolejne dziesięciolecia zaniechano jakichkolwiek inwestycji i większej dbałości o Warszawę. Dopiero koniec XIX w. i prezydentura generała Sokratesa Starynkiewicza przyniosły dalekosiężne zmiany – rozpoczęto modernizację miasta (m.in. budowa nowoczesnej wówczas kanalizacji Lindleya) i umożliwiono działalność społeczną na rzecz podnoszenia poziomu cywilizacyjnego (działalność Komitetu Plantacyjnego z Franciszkiem Szaniorem, Edmundem Jankowskim itd. i akcja zadrzewiania

² W. Trzebiński, *Aleksander I a działalność urbanistyczna Rządu Królestwa Polskiego w latach 1815-1821*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” t. XXXIV, z. 1-2, PWN, Warszawa 1989, s. 35-85.

³ *Warszawa. Materiały do jej dziejów*, Zb. W. Przyborowskiego, t. VIII 1897/98, Zb. Archiwum Państwowe M. St. Warszawy, s. 192.

miasta). Zniwelowano wówczas poziom pl. Krasińskich i urządzono na nim skwer obsadzony wysokopiennymi drzewami, co niestety skutecznie przestroniło fasadę pałacu.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Pałac Rzeczypospolitej wraz z oficyną przeznaczono ponownie na siedzibę sądów (w pałacu mieścił się Sąd Najwyższy, w oficynie Sąd Okręgowy, w sąsiednim Pałacu Badenich – Sąd Specjalny). W 1929 r. dokonano gruntownej restauracji pałacu. W 1937 r. przebito oficynę, przedłużając ul. Miodową i uzyskując w ten sposób nowe połączenie Żoliborza ze Śródmieściem.

W czasie II wojny światowej pałac i park były świadkiem i uczestnikiem wielu tragicznych wydarzeń. Już podczas obrony Warszawy we wrześniu 1939 r. pałac został poważnie uszkodzony. W kwietniu 1943 r. w bezpośrednim sąsiedztwie rozegrał się dramat powstania w getcie. Podczas Powstania Warszawskiego pałac został spalony, a ogród znacznie zniszczony, bowiem toczyły się tu zacięte i krwawe walki (m.in. w połowie sierpnia 1944 r. gmach był kwaterą batalionu „Parasol”). 27 sierpnia samoloty niemieckie zbombardowały pałac, a pod gruzami sąsiadującego z ogrodem Pasażu Simonsa zginęło ponad 300 powstańców z batalionu „Chrobry”. Plac Krasińskich stał się miejscem tragicznej ewakuacji powstańców kanałami miasta (obrazuje to znajdujący się tu obecnie pomnik Powstania Warszawskiego i zachowane oryginalne wejście do kanałów w pasie jezdni na placu).

Do odbudowy pałacu przystąpiono w 1948 r. (oddany do użytku w 1961 r.). Restaurację całości założenia natomiast wykonano w latach 50. XX w. W 1959 r. rozebrano ruiny dawnej oficyny pałacowej. Obecnie w pałacu mieszczą się zbiory rękopisów i starodruków Biblioteki Narodowej, pochodzące z dawnych bibliotek – Rapperswilskiej i pierwszej biblioteki publicznej braci Żałuskich⁴. Ogród, powiększony o nowe tereny, pełni nadal funkcję miejskiego parku.

W 1965 r. do rejestru zabytków wpisano założenie urbanistyczne: Plac Krasińskich (pod numerem 256/1), Pałac Krasińskich (nr 256/2) oraz Ogród Krasińskich (nr 256/3).

3. PRZEMIANY KOMPOZYCYJNE OGRODU KRASIŃSKICH

Rezydencja Jana Dobrogosta Krasińskiego powstała na bezpośrednich obrzeżach miasta i pomyślana została jako typowe założenie pałacowo-ogrodowe w stylu francuskim – pałac, dominujący nad całością założenia, usytuowano pomiędzy dziedzińcem a ogrodem (*entre cour et jardin*). Dziedziniec honorowy (*cour d'honneur*) miał być ujęty dwoma oficynami (wybudowano tylko północną) i zamknięty od frontu mурowanym ogrodzeniem z ozdobną bramą pośrodku. Projekt całości założenia wyszedł spod ręki Tylmana z Gameren i jemu też przypisuje się pierwsze rozplanowanie ogrodu⁵ (niektóre źródła podają 1676 r. jako czas jego powstania⁶, inne źródła datują je na 1677⁷, a nawet 1692 r.⁸).

Ogród o powierzchni 3,36 ha podzielony był na 8 kwater, przeciętych alejami trójkromienistego układu, którego punktem zbieżnym była brama wychodząca na

⁴ S. Mossakowski, *op. cit.*

⁵ J. Pułkowska, *Architektura Warszawy XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991, s. 129.

⁶ Sz. Zug, *Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w 1794 r.*, Kalendarz Powszechny 1848. Przypisy F.M. Sobieszczańskiego, Teki Ciołka, Zb. ODZ Warszawa, s. 2.

⁷ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1981, s. 399.

⁸ *Przewodnik po Warszawie i jej okolicy. 1873*, Teki Ciołka, Zb. ODZ Warszawa, s. 74; *Ilustrowany przewodnik po Warszawie (wraz z treściwym opisem okolic miasta)*, Nakładem Redakcji „Wędrowca” 1893, s. 150; *Ogród Krasińskich*, „Ogrodnik Polski” nr 18, 1893.

ul. Nalewki. Aleja główna była przedłużeniem osi głównej pałacu i całego założenia, aleje boczne łączyły bramę główną, zamykającą kompozycję, z bramami dziedzińca honorowego po obu stronach pałacu⁹. Dzięki zastosowaniu takiej koncepcji wyprowadzono oś założenia na zewnątrz, zamykając ją polem elekcyjnym na Woli. W rezultacie powstała rezydencja o wyjątkowo spójnym rozplanowaniu całego założenia¹⁰. Aleje ogrodu obsadzone były regularnymi formowanymi szpalerami lipowymi i grabowymi, z licznymi elementami rzeźbiarskimi (posągi, kolumny). W ogrodzie umieszczono budowle w rodzaju altan, oranżerii, figarni, zbrojowni itd.¹¹.

Gruntownych zmian w kompozycji i urządzeniu ogrodu dokonano po przekształceniu rezydencji na obiekt publiczny w 1765 r. Autor projektu przebudowy nie jest dokładnie znany. Prawdopodobnie planami zmian i upiększania ogrodu zajmowali się Michał Mniszech i Władysław Gurowski, samym uporządkowaniem i urządzeniem zaś zajął się ogrodnik Krystian Knackfus¹². Zaproponowany układ przestrzenny był bardzo charakterystyczny i odmienny od dotychczas stosowanych barokowych rozwiązań – nowa funkcja publicznego parku spacerowego wyraziła się w układzie opartym przede wszystkim na motywach alejowych – na osi głównej pałacu biegła szeroka promenada, z którą powiązane były aleje podłużne i poprzeczne oraz droga obwodnicowa, ujęte strzyżonymi szpalerami po obu stronach. Przestrzenie między alejami były zadrzewione. Brak było stosowanych zazwyczaj salonów i gabinetów ogrodowych¹³. Wszelkie zmiany kompozycji i charakteru ogrodu pozwalają uznać Ogród Krasieńskich za pierwszy prawdziwie publiczny ogród w Warszawie. Taki układ, z niewielkimi zmianami, przetrwał aż do końca XIX w. W ogrodzie odbywały się wszelkiego rodzaju publiczne imprezy, uroczystości, zabawy i wspaniałe iluminacje¹⁴. Ogród przeżywał nowe chwile świetności, gromadził się w nim cały najwykwintniejszy świat warszawski, a bywanie w nim stało się niemal obowiązkowe. Pałac i Ogród Krasieńskich upodobał sobie, podczas swej bytności w Warszawie, cesarz Napoleon, który organizował tu wielkie przeglądy wojskowe¹⁵.

W okresie Królestwa Kongresowego dokonano pewnych zmian, które spowodowały odrodzenie parku, np. stary mur zastąpiono żeliwną kratą z połączanymi kolumnami, a powierzchnię ogrodu powiększono m.in. za sprawą likwidacji drewnianych domków od strony ul. Świętojerskiej. W 1824 r. w pałacu Dükerta, leżącym w bezpośrednim sąsiedztwie Ogrodu Krasieńskich, powstał Instytut Wód Mineralnych, co z pewnością wpłynęło na ożywienie ogrodu (między dwoma ogrodami otwarto przejście).

W nocy 29 listopada 1830 r. ogród był świadkiem dramatycznych wydarzeń – walk o pobliski Arsenał.

W późniejszych latach ogród nieprzerwanie spełniał funkcje rekreacyjne dla szerokiej publiczności. Od 1870 r. na jego terenie znajdowała się kawiarnia, gdzie

⁹ Rezydencja Błażeja Krasieńskiego wg kopii planu z 1737 r., znajdującej się w Muzeum Ordynacji Krasieńskich w Warszawie, oprac. A. Karczewski, 1937 r., Zb. IS PAN, neg. nr 44648.

¹⁰ J. Putkowska, *Architektura Warszawy XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991, s. 130.

¹¹ *Ilustrowany przewodnik po Warszawie (wraz z treściwym opisem okolic miasta)*, Nakładem Redakcji „Wędrowca” 1893, s. 150.

¹² *Inwentarz Ogrodu przy Pałacu Krasieńskich 1769 roku 12 sierpnia sporządzony*, Teki Ciołka, Zb. ODZ Warszawa.

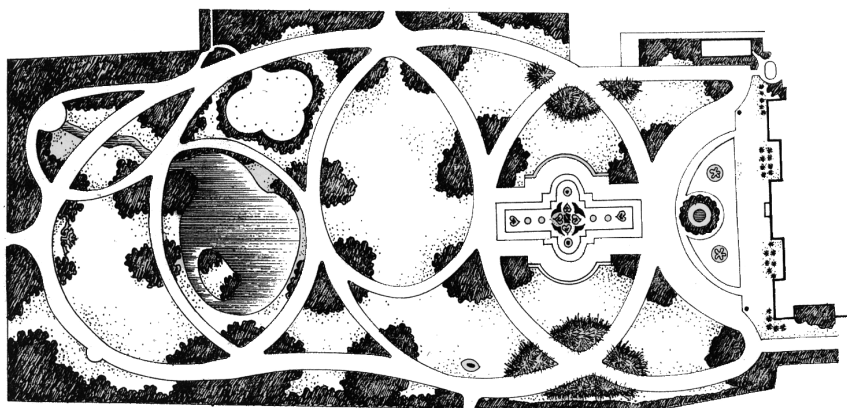
¹³ L. Majdecki, *Historia...*, s. 398; *Plan miasta Warszawy /Plan von der Stadt Warschau/*, odrys. Joseph Bach 1808, skala 1:11500, wyd. 1809, Atlas historyczny Warszawy, Archiwum m. st. Warszawy, Warszawa 1999, s. 76.

¹⁴ *Warszawa. Materiały do jej dziejów*, op. cit., t. VIII 1897/98, s. 188.

¹⁵ J. Kozolubski, *Wędrowka po Warszawie listopadowej*, „Kronika Warszawy. Miesięcznik ilustrowany poświęcony działalności samorządu oraz poszczególnym dziedzinom życia miasta i jego historii”, Wydawca Magistrat m. st. Warszawy, z. 8-9, Warszawa 1930, s. 14.

gromadził się świat prawniczy i bywali przedstawiciele wielkich rodzin warszawskich. Na tyłach jednej z sąsiednich posesji mieściła się popularna restauracja, gdzie gościli i występowali różni artyści i muzycy. Główna promenada służyła jako miejsce różnego rodzaju imprez, np. wyścigów welocypedowych¹⁶. Niemniej, w miarę upływu czasu, stan ogrodu stopniowo się pogarszał. Ostatecznie, w latach 1891-1895, zaniedbany obiekt uległ zasadniczej i gruntownej zmianie – przekształcony został na park w stylu krajobrazowym według planu Franciszka Szaniora, ówczesnego starszego ogrodnika miejskiego w Warszawie, twórcy wielu innych założeń ogrodowych (np. Parku Ujazdowskiego i Parku Skaryszewskiego w Warszawie). Propozycje Szaniora zostały zatwierdzone przez Zarząd Miejski i już w 1891 r. rozpoczęto prace nad ich realizacją¹⁷.

Główna promenada, biegnąca od 200 lat przez środek ogrodu, przestała istnieć, zastąpiła ją perspektywa spod pałacu w głąb ogrodu ku starej barokowej bramie. Szpalery drzew zastąpiły grupy, które kulisowo zastaniały lub odstaniały widoki. Prostoliniowe do tej pory drogi zastąpiono alejami o znacznych krzywiznach, co powodowało pozorne powiększenie przestrzeni, a trawniki zatraciły geometryczne kształty. Teren lekko pofalowano, aby uzyskać efekt większej naturalności. Główne aleje (szerokości 6 m) przebiegały tak, aby połączyć trzy główne wejścia do ogrodu: od strony pl. Krasieńskich, ul. Świętojerskiej i ul. Nalewek (czwarte wejście znajdowało się od strony ogródka Instytutu Wód Mineralnych). Wzdłuż bryły pałacu utworzono tarasowy gazon z fontanną pośrodku (fontanna istniała tu już wcześniej), otoczoną kolistym kwietnikiem. Z dwóch stron gmachu znalazły się: z jednej – ogródek i mieszkanie ogrodnika, z drugiej – wyjście z ogrodu na pl. Krasieńskich. Na osi pałacu znalazł się kwietnik w postaci parteru kobiercowego. Dalej ukształtowano wnętrze ze stawem z wyspą, a obok niewielki placzyk do zabaw dziecięcych. W niedalekim sąsiedztwie stawu usypano pagórek widokowy z kaskadą. Woda doprowadzona z wodociągu miejskiego napełniła staw¹⁸. W tym czasie powierzchnia ogrodu wynosiła 3,8 ha.

- II. 2. Przerys planu Ogrodu Krasieńskiego wg Franciszka Szaniora na podstawie „Ogrodnik Polski” Nr 18, 1893 (oprac. B. Fortuna-Antoszkiewicz)
- III. 2. The Redraw of Krasieński Garden plan according to Franciszek Szanior based on „Ogrodnik Polski” Nr 18, 1893 (edited by B. Fortuna-Antoszkiewicz)

¹⁶ *Ogród Krasieński*. Stara i Nowa Warszawa, Rzeczypospolita 1922 r., Zb. IS PAN.

¹⁷ Warszawa. *Materiały do jej dziejów*, op. cit., t. VI 1896, s. 8.

¹⁸ *Ogród Krasieński*, „Ogrodnik Polski” nr 18, 1893.

Plany Szaniora spotkały się z ostrą krytyką¹⁹. Znaleźli się obrońcy poprzednich, regularnych założeń, uznając je za zabytkowe i warte zachowania. Bronili oni także starego drzewostanu, który musiał zostać w znacznej części wycięty (uzyskano to, ale stopniowo, na co wskazują kolejne plany Warszawy²⁰). Zrealizowany projekt przetrwał w takiej postaci do II wojny światowej.

Podczas II wojny światowej, zwłaszcza podczas Powstania Warszawskiego, ogród poniósł ogromne straty. Na trawnikach parkowych, jak i w innych podobnych miejscach w mieście, chowano poległych w krwawych walkach, które toczyły się także na terenie ogrodu.

Do restauracji parku przystąpiono w latach 50. XX w. Ostatecznie odwołano się do dawnych planów Szaniora, dokonując niewielkich zmian, np. w formie gazonu przed pałacem (zrezygnowano z tarasowości gazonu oraz kwietnika otaczającego fontannę, utworzono natomiast przejście od pałacu na osi głównej, dzieląc tym samym gazon na dwie równe części z wolno stojącą fontanną pośrodku). Powiększono powierzchnię parku do 7,2 ha, włączając nowe tereny – w części północnej, po nowej regulacji ul. Świętojerskiej, oraz w części południowej – tereny dawnych ogrodów (m.in. pałacu Marii Radziwiłłowej, pałacu „Pod Czterema Wiatrami”) oraz obszary przedwojennej zniszczonej zabudowy (m.in. słynnego handlowego Pasażu Simonsa). Od strony ul. Nowotki (obecnie ul. Andersa) utworzono zieleniec, pełniący funkcję osłonową dla parku (powierzchnia 2,8 ha), likwidując tym samym jedną z najważniejszych przedwojennych ulic Warszawy – ul. Nalewki (sygnalnie pozostawiono jedynie niewielki jej fragment).

II. 3. Widok na wnętrze ze stawem (foto J. Łukaszewicz, 2011)

III. 3. The view of the parks's interior with the pond (photo by J. Łukaszewicz, 2011)

¹⁹ *Ogród Krasińskich. Stara i Nowa Warszawa, op. cit.*

²⁰ Np. *Plan ogólny miasta Warszawy. Pomiar pod kier. gł. inż. W.H. Lindleya, skala 1:2500, 1897, Inżynierowie bez granic, Lindleyowskie plany Warszawy przełomu XIX/XX w., Archiwum Państwowe m. st. Warszawy 2006.*

W takiej postaci ogród istnieje obecnie, pełniąc nieprzerwanie funkcję miejskiego parku publicznego. W 2011 r. wskazany został do rewaloryzacji i poddany trybowi konkursowemu.

4. PROBLEMY REWALORYZACJI ZABYTKOWEGO PARKU MIEJSKIEGO

Pojawiające się problemy, związane z konstruktywną rewaloryzacją zabytkowego parku, który zlokalizowany jest w centrum wielkiego miasta i spełnia zadanie typowego parku miejskiego, można rozważać w czterech podstawowych aspektach:

- kompozycyjnym – pojawia się tu pytanie – na ile w obecnych realiach można wykonać czystą rekonstrukcję oryginalnego historycznego projektu, a na ile należy odnieść się do późniejszych przekształceń, mając na uwadze współczesne warunki, standardy i oczekiwania dzisiejszych użytkowników;
- przyrodniczym – na ile stan środowiska współczesnego miasta wpływa na możliwość rekonstrukcji obiektu, biorąc pod uwagę jego główne tworzywo – roślinność (zastosowanie dawnych oryginalnych gatunków i odmian roślin, zachowanie starodrzewu);
- programowym – na ile można zachować czystość historycznej oferty programowej w kontekście oczekiwań i aktywności współczesnych użytkowników w zdemokratyzowanej przestrzeni miejskiej (inni użytkownicy dzisiaj i na przełomie XIX/XX w. – inne aktywności, podziały społeczne itd.);
- ekonomicznym – na ile koszty związane z rewaloryzacją parku i późniejszą pielęgnacją oraz konserwacją wpływają na ostateczny kształt obecnych opracowań projektowych.

Aspekt kompozycyjny

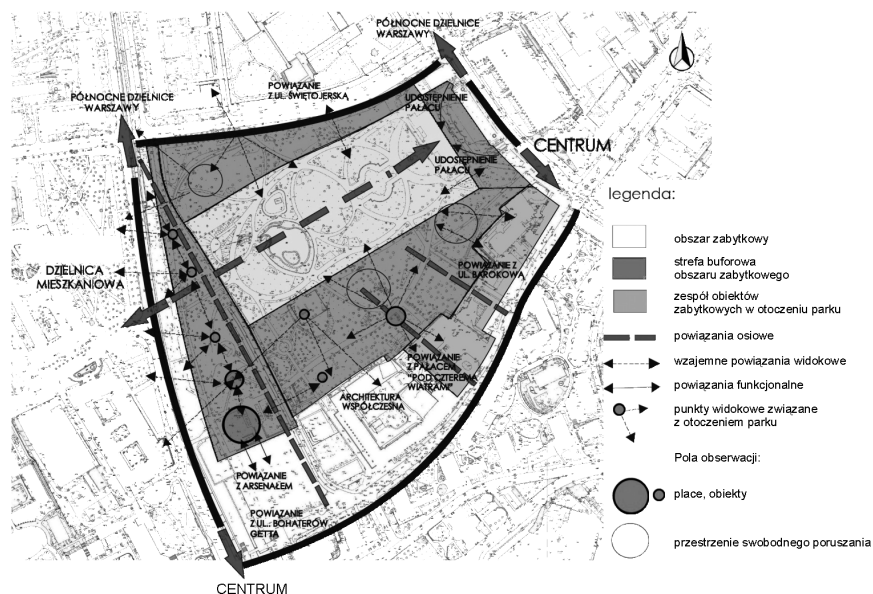
Przystępując do rewaloryzacji parku zabytkowego (o bogatej historii i kilku istotnych przekształceniach kompozycji), zlokalizowanego w centralnej przestrzeni wielkiego miasta, w pierwszej kolejności należy odpowiedzieć na pytanie, jaki etap historyczny obiektu powinien stanowić podstawę współczesnych działań. W przypadku omawianego Ogrodu Krasińskich, po analizie aktualnego stanu zachowania, logiczne wydaje się odniesienie do ostatniego przekształcenia F. Szaniora. Biorąc jednak pod uwagę późniejsze burzliwe wydarzenia, zmiany społeczne i urbanistyczne w skali miasta, a także przestrzenne w skali obiektu, należy zastanowić się nad stopniem odwzorowania dawnej realizacji – czy właściwe będzie wykonanie jedynie czystej rekonstrukcji? Projekt Szaniora realizowany był w określonych granicach (wyznaczało je ogrodzenie z bramami oraz zagospodarowanie sąsiedztwa). Obecnie ogród funkcjonuje w nowej, powiększonej przestrzeni, łącznie ze skwerem od strony ul. Andersa, co wskazuje na konieczność nieco szerszego ujęcia kompozycji. Można zatem zaryzkować pewne założenia ogólne, np.:

- przywrócenie charakteru i rangi obiektu (Ogród Krasińskich) z okresu przekształcenia go przez Franciszka Szaniora;
- kompozycyjne i funkcjonalne scalenie terenu historycznego założenia ogrodowego z terenami przyłączonymi po wojnie przy jednoczesnym podkreśleniu ich dawnych konotacji;
- włączenie skweru przy ul. Andersa (pełniącego obecnie funkcję strefy ochronnej dla parku) w zakres funkcjonowania zwartego kompleksu przyrodniczo-kulturowego w obszarze centralnej strefy miasta;

- podkreślenie ul. Nalewki (wydaje się to wyjątkowo istotnie ze względu na rangę i charakter tej ważnej przedwojennej ulicy, praktycznie wyeliminowanej z planu miasta w okresie późniejszej odbudowy);
- bardziej czytelne zagospodarowanie pl. Książskich w celu właściwego podkreślenia rangi pałacu jako najważniejszego obiektu w tym wnętrzu.

Dosyć prostym zadaniem wydaje się być ucztylnienie historycznej kompozycji Franciszka Szaniora:

- zaakcentowanie pierwotnych granic ogrodu i podkreślenie dawnych wejść (bram) do ogrodu od strony ul. Świętojerskiej i Instytutu Wód Mineralnych;
- odtworzenie punktów, kierunków i perspektyw widokowych;
- ucztylnienie układu drogowego; przywrócenie zróżnicowanych szerokości dróg parkowych (4, 6, 10 m) w miejscach determinowanych oryginalnym planem;
- zastosowanie jednolitej kolorystycznie, tradycyjnej nawierzchni żwirowej w obrębie dawnego założenia (wyróżnienie historycznego parku w dawnych granicach na poziomie „podłogi”);
- przywrócenie delikatnej falistości terenu;
- odtworzenie charakterystycznych roślinnych elementów przestrzennych wraz z historycznym doбором gatunkowym (grup krzewów, głównie kwitnących, z przewagą *Syringa sp.* w odmianach, podkreślających skrzyżowania dróg; żywopłotu grabowego ramującego wnętrze z parterem kobiercowym; akcentów z drzew iglastych, charakterystycznych dla planisty, np. *Pinus nigra* oraz strzelistych form *Picea sp.* i *Larix sp.*; form kwiatowych – arabeska w sąsiedztwie bramy barokowej, centralny parter kobiercowy, symetryczne rabaty w formie kobierców kwiatowych przy fontannie);

II. 4. Relacje obiektu z terenami sąsiadującymi – stan istniejący (oprac. E. Roston-Szeryńska)

III. 4. Object relations with neighboring areas – contemporary conditions (edited by E. Roston-Szeryńska)

- rozbudowanie kaskady na pagórku widokowym i odtworzenie naturalistycznego charakteru potoku i stawu;
- przywrócenie pierwotnego kształtu placyku przeznaczonego do zabaw dla dzieci (regularnego trójliscia w oprawie nieformowanego zwartego żywopłotu z krzewów kwitnących);
- wprowadzenie podstawowych elementów wyposażenia (latarnie, ławki, kosze na śmieci) w duchu epoki (zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi); uzupełnienie elementów brakujących (wprowadzenie jednolitego ażurowego ogrodzenia²¹ wokół całego parku w formie przęsł z żeliwnych prętów zwieńczonych grotem na murywanym cokole z kamienną okładziną²²; źródło Wallace'a na placu zabaw; niskie charakterystyczne ażurowe ogrodzenie wokół parteru kwiatowego);
- przywrócenie symboliki narodowej akcentowanej w realizacjach Szaniora (imitacja krajobrazów Polski – analogicznie np. do Parku Ujazdowskiego – gładzowisko z kaskadą jako reminiscencja gór; strumień – symboliczna Wisła, królowa polskich rzek; staw – polskie morze; elementy kolorystyki biało-czerwonej w formach kwiatowych). Jest to wyjątkowo istotne w przywoływaniu *genius loci* ogrodu z doby zaborów.

Na etapie szczegółowym pojawiają się jednak istotne wątpliwości, np.:

- a) uporządkowanie pl. Krasieńskich: Obecnie na placu dominuje monumentalny gmach Sądu Najwyższego i jemu podporządkowano sposób zagospodarowania wnętrza. Ze względu na artystyczne i historyczne wartości Pałacu Krasieńskich (a także funkcjonalne – jako siedziba sądów w przeszłości) bardziej właściwe wydaje się odwołanie do podstawowej zasady rygorystycznego barokowego założenia typu *entre cour et jardin*, które wygenerowało przestrzeń późniejszego placu miejskiego – symboliczne przywrócenie roli *cour d'honneur* części placu przed pałacem, a tym samym podkreślenie znaczenia gmachu we wnętrzu (wyeksponowanie jego pozycji nr 1). Można uzyskać to np. przez symetryczną formę gazonu o kształcie zbliżonym do parteru z fontanną sprzed elewacji ogrodowej pałacu (inspiracja – rysunek na planie Lindleya z 1897 r., skala 1:2500). Droga ramująca gazon, zaakcentowana na zakończeniu dwoma studniami Aignera, usytuowanymi w posadzce (zgodnie z pierwotnym stanem), umożliwiłaby bezpośredni dostęp do pałacu z obu stron (obecnie – dojście do pałacu od strony ul. Świętojerskiej i bocznego skrzydła gmachu sądów jest praktycznie zamknięte). Aby uzyskać czystość formy gazonu dziedzicznego podkreślającego sylwetę pałacu, należałoby zrezygnować z bylinowej bordiury (z obecnego zagospodarowania tej przestrzeni zachowano by zasadę: klarowna, gładka płaszczyzna trawnika, podkreślona strukturalną powierzchnią pokrytą bluszczem pospolitym).
- b) forma półkolistego gazonu z fontanną przy elewacji ogrodowej pałacu: Biorąc pod uwagę barokowy kontekst pałacu, późniejsze przekształcenia oraz oczekiwania współczesnego użytkownika (bezproblemowy dostęp do fontanny i dojście do elewacji ogrodowej pałacu dla zwiedzających), należałoby zastanowić się nad słusznością rekonstrukcji propozycji Szaniora w danym miejscu, tym bardziej, że na planie Lindleya z 1897 r. (skala 1:2500)²³ odwzorowana jest inna forma – z wyrażną drogą wzdłuż elewacji ogrodowej, odcinającą parter od gmachu, z roz-

²¹ Inspiracja – archiwalny materiał ilustracyjny oraz zachowane bliźniacze ogrodzenie na pl. Bankowym.

²² Na długości oryginalnego zachowanego cokołu w świetle części historycznej można wykonać pożłoczone groty zwieńczające (zgodnie ze stanem pierwotnym w latach 1819-1820) jako podkreślenie pierwotnej granicy ogrodu, widocznej z perspektywy ulic Bohaterów Getta i Andersa.

²³ *Plan ogólny miasta Warszawy, op. cit.*

dzielającym przejściem, umożliwiającym bezpośredni dostęp do fontanny. Do tej formy odwołano się prawdopodobnie w ostatniej, powojennej rewaloryzacji (podział na dwa symetryczne fragmenty z przejściem od strony pałacu, z wyeksponowaną centralnie fontanną; stan aktualny). Zastosowanie obecnie takiego rozwiązania pozwala na odtworzenie samej konstrukcji gazonu – w formie wgłębnika, z symetrycznymi okrągłymi klombami kwiatowymi (stałe obecne w tym miejscu w różnych wariantach), nadając im klasyczną formę z końca XIX w. Przywrócenie nawierzchni żwirowej na drodze biegnącej bezpośrednio wzdłuż elewacji pałacu może być rozumiane jako nawiązanie do barokowych konotacji gmachu, a ponadto droga ta powinna pełnić także bardzo ważną rolę drogi przeciwpożarowej, kontynuowanej prostoliniowo do ul. Świętojskiej. Pozostawienie wolno stojącej fontanny z przejściem od strony pałacu wymusza natomiast rezygnację z otaczającego go kolistego kwietnika²⁴.

- c) odtworzenie kosza kwiatowego: Można zastanawiać się nad sensem przywrócenia kosza kwiatowego, akcentującego dawne, nieistniejące wejście od strony Instytutu Wód Mineralnych Sztucznych, ze względu na brak uzasadnienia jego istnienia w obecnej przestrzeni parku po rozszerzeniu części południowej.

Istotny problem stanowi sposób zagospodarowania nowych terenów przyłączonych po wojnie bezpośrednio w obręb ogrodu oraz towarzyszącego parkowi skweru od ul. Andersa:

- a) fragment współczesny – część północna: Jest to fragment niewielki, co uniemożliwia zbyt intensywne ewentualne przekształcenie i nasycenie nowym programem. W tej części wskazane byłoby zachowanie przebiegu istniejących dróg, uznając, że wpisują się w obwodnicowy układ dróg parku. Można jedynie zastanawiać się nad uzupełnieniem i urozmaiceniem propozycji roślinnej. Tu znajduje się miejsce dla ewentualnej altany, istniejącej na przedwojennych planach ogrodu (niewidniejącej natomiast w projekcie Szaniora).
- b) fragment współczesny – część południowa: Ta część, bardziej rozległa, pozwala na wprowadzenie nowych form aktywności i elementów programowych. W sferze kompozycyjnej, mając na uwadze stateczny charakter części historycznej i jednak stosunkowo niewielką powierzchnię całego parku (obecnie ok. 7,2 ha), wskazane byłoby zachowanie przestrzennego umiaru i unikanie nadmiernie rozbudowanych form poszczególnych fragmentów czy elementów struktury (przestrzennych form roślinnych, nowych dróg, oferty programowej itp.). Mogłoby się to ograniczyć do korekty przebiegu istniejących dróg, tak aby zintegrować je z całością założenia oraz umożliwić sprawne dojście do nowych punktów programu (np. do ewentualnej kawiarenki-galerii w miejscu obecnie nieużytkowanego niewielkiego budynku w obrębie wydzielonej działki), a także powiązanie kolejnych, mogących się tu wykształcić subwnętrz z ofertą rekreacji czynnej. Pewne sugestie w układach roślinnych mogłyby nawiązywać do istniejących tu wcześniej ogrodów (np. Pałacu „Pod Czterema Wiatrami”). W obrębie tego fragmentu pojawia się pomnik w miejscu ruin dawnego Pasażu Simonsa. Jest to miejsce wyjątkowe – znajdował się tu jeden z ważniejszych handlowych obiektów przedwojennej Warszawy (pozostały po nim jedynie resztki konstrukcji budynku), tu podczas Powstania Warszawskiego

²⁴ Wydaje się, że projekt kwietnika zlokalizowanego w bezpośredniej bliskości elewacji budynku był pewnego rodzaju politycznym nakazem, który miał na celu izolację niektórych obiektów i uniemożliwienie do nich bezpośredniego dostępu – tak powstały m.in. skwery (proj. F. Szanior) wokół pomników M. Kopernika i A. Mickiewicza w Warszawie, wzbudzających wówczas „niebezpieczne” społeczne emocje.

toczyły się zacięte walki i pod gruzami gmachu zginęli żołnierze batalionu „Chrobry I” (upamiętnia to znajdujący się tu monument). Ruiny Pasażu z pomnikiem są jednym z elementów dającego się zauważyć całego cyklu obiektów historycznych, zlokalizowanych na obrzeżach dawnego ogrodu, zwłaszcza w obrębie sąsiedniego skweru (kamień upamiętniający powstanie listopadowe, pomnik Bitwy pod Monte Cassino, tablica pamiątkowa w miejscu dawnej bramy i muru getta oraz sąsiadujący gmach dawnego Arsenалу). Nasuwa się koncepcja, aby wszystkie te miejsca o znaczeniu historycznym i symbolicznym, znamienne pamiątki historii państwa i miasta, spiąć w jeden szlak pomników i miejsc pamięci, np. drogą spacerową nawiązującą kompozycyjnie do obwodnicowych dróg w parku.

- c) skwer przy ul. Andersa: Teren ogrodu należy niewątpliwie rozpatrywać w kontekście sąsiedniego skweru przy ul. Andersa. Te dwie odmienne części, różniące się genezą, swoją rolą i częściowo oddzielone ul. Bohaterów Getta (fragment dawnej ul. Nalewki), w śródmiejskiej przestrzeni stanowią obecnie niekwestionowaną całość jako cenna w tym miejscu enklawa przyrody. W kontekście rozważań rewaloryzacyjnych muszą być zatem traktowane podobnie – jako powiązane ze sobą (kompozycyjne i funkcjonalne) fragmenty, przy jednoczesnym zachowaniu wyraźnej ich odrębności. Obie części powinny różnić się ukształtowaniem przestrzeni oraz nasyceniem elementami programowymi:
- park – przestrzeń wyciszona, zharmonizowana, z systemem klasycznych dróg obwodnicowych, gdzie głównym tworzywem pozostaje roślinność, stanowiąc podstawowy element struktury;
 - skwer – przestrzeń dynamiczna, intensywnie skomunikowana, mocno wypełniona treścią symboliczną, która odwołuje się do historii państwa i miasta.
- d) urbanistyka przedwojennej Warszawy: Modernizując przestrzeń otaczającą dawne założenie, warto wziąć pod uwagę możliwość podkreślenia i symbolicznego odtworzenia dawnej przedwojennej urbanistyki – ul. Nalewki (obecnie ul. Bohaterów Getta), jednej z najważniejszych ulic przedwojennej Warszawy, skrzyżowania ul. Nalewki z ul. Świętojerską, a na terenie ogrodu – przedłużenia ul. Barokowej. Te niezachowane miejsca, zwłaszcza ul. Nalewki, żywa, dynamiczna, o specyficznym kolorycie, stanowiły ważny i charakterystyczny element krajobrazu dawnej Warszawy. Przystępując do rewaloryzacji parku, nie można pominąć kontekstu jego otoczenia. Może to być okazją do przywrócenia nie tyle formy ogrodu (bo ta i tak zmieniała się całkowicie kilkakrotnie), ile oddania jego ducha – miejsca dostojnego, eleganckiego i ważnego dla Warszawy.

Aspekt przyrodniczy

Problemy konstruktywnej rewaloryzacji zabytkowego parku, położonego w centrum dużego miasta i pełniącego funkcje klasycznego parku miejskiego, są związane przede wszystkim z aspektem przyrodniczym. Pojawia się pytanie, na ile stan środowiska i uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne współczesnego miasta wpływają na możliwość rewaloryzacji obiektu, biorąc pod uwagę jego główne tworzywo – roślinność?

Ogród Krasińskich, będący dziś w przededniu rewaloryzacji, posiada zupełnie odmienne uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne i przyrodnicze od tych z okresu przekształcenia go przez Franciszka Szaniora. Już na wstępie można sformułować tezę, że z powodu tych zmian dążenie przez rewaloryzację do osiągnięcia pełnej czystości stylowej układu szaty roślinnej parku z końca XIX w. nie jest współcześnie

możliwe. Drzewostan parkowy został silnie przekształcony po zniszczeniach z czasu II wojny światowej i dziesięcioleci chaotycznej gospodarki okresu powojennego. Nastąpiło także rozszerzenie granic parku, do którego włączono tereny po zniszczonej w powstaniu warszawskim zabudowie w części północnej i południowej. Wzrost antropopresji sprawia współcześnie, że szata roślinna jednego z czterech najważniejszych historycznie parków w Warszawie jest narażona na liczne zagrożenia wynikające z wielkomiejskiego sąsiedztwa. W tej sytuacji kształtowanie zabytkowej substancji roślinnej – zwłaszcza drzewostanu – w procesie rewaloryzacji wiąże się przede wszystkim z następującymi problemami:

- przedłużenie żywotności drzew starych, należących do historycznej kompozycji parku z końca XIX w.,
- przeciwdziałaniem negatywnym zmianom zachodzącym w siedlisku parkowym na skutek rozwoju aglomeracji miejskiej,
- doбором materiału roślinnego do obiektu historycznego, a jednocześnie adekwatnego do współczesnych uwarunkowań,
- minimalizowaniem zagrożeń związanych z intensywnym użytkowaniem zabytkowego obiektu jako typowego parku miejskiego.

Kształtowanie drzewostanu i ochrona drzew w miejskim parku zabytkowym

Franciszek Szanior, tworząc pod koniec XIX w. projekt przekształcenia Ogrodu Krasieńskich, adaptował ówczesnie istniejący drzewostan – pozostałość po geometrycznej barokowej kompozycji ogrodowej. Wykonany kilka lat później dla Warszawy plan Lindleya stał się swoistą inwentaryzacją powykonawczą przekształconego przez Szaniora parku. Uwidacznia on częściowo zachowany geometryczny układ drzewostanu (czytelne rzędowe nasadzenia). Wynika z tego, że osiągnięcie docelowej – planowanej przez Szaniora – krajobrazowej struktury drzewostanu parkowego miało nastąpić przez stopniową przebudowę. Takie dalekie od radykalizmu podejście pozwoliło zachować wiele cennych drzew, które tworzyły zręby kompozycji parkowej. Patrząc współcześnie z perspektywy ponad stu lat historii Ogrodu Krasieńskich, które upłynęły od czasów jego przebudowy, takie podejście podczas współcześnie przeprowadzanej rewaloryzacji wydaje się również bardzo uzasadnione. Działanie tego rodzaju można określić jako twórczą syntezę poprzednich historycznych nawarstwień stylowych, rozbudowy i zniekształceń względem pierwowzoru z końca XIX w.²⁵. Powstały one na skutek wypadania starych drzew, zaniedbań w pielęgnacji oraz spontanicznych nasadzeń nowych drzew zwłaszcza w powojennych fragmentach parku.

Park jako dzieło istnieje w określonym czasie zależnym od długowieczności zastosowanego materiału roślinnego – przede wszystkim drzew. Jak długo drzewostan jest ukształtowany przez projekt, tak długo mamy do czynienia z konkretnym dziełem określonego twórcy i epoki²⁶. Kryterium zgodności stanu istniejącego z założonym może być liczba drzew zgodna z projektem. Współcześnie w Ogrodzie Krasieńskich wskazać można 17 drzew związanych z historyczną kompozycją parkową (koniec XIX i początek XX w.). Majdecki (1993) ocenia okres dojrzałości parku w przedziale od 25

²⁵ Twórcza konserwacja według autora tego pojęcia sir Goeffreya Jellicoe (zm. 1996 r.) oznacza dokonanie wyboru najlepszych rzeczy z każdej „warstwy” historycznej podczas prac konserwatorskich i tam, gdzie stosowne, dodawanie współczesnej „warstwy” (T. Turner, *GardenVisit.com. Garden conservation theorists*, 2008).

²⁶ J. Rylke, *Tajemnice ogrodów*, Biblioteka Arche, Warszawa 1995.

do 75 lat przy założeniu, że co czwarte dojrzałe drzewo jest zgodne z projektem. Stąd tak ważne jest współcześnie doprowadzenie drzewostanu w Ogrodzie Krasieńskich do optymalnej struktury także pod względem wieku drzew²⁷.

Bez wątpienia najważniejszym i najcenniejszym elementem szaty roślinnej Ogrodu Krasieńskich jest drzewostan – zwłaszcza ten stary o walorach historycznych. Ze względu na istotną funkcję wypoczynkową należałoby dążyć stopniowo do uzyskania świetlistej struktury drzewostanu, co zapewniłoby korzystniejsze warunki do rozwoju roślinności (drzew, krzewów, runa parkowego, trawników), bogatsze efekty plastyczne (eksponowanie naturalnego pokroju drzew, barwy roślin, falistości terenu), większe poczucie bezpieczeństwa i komfortu użytkowników parku²⁸. Gospodarka drzewostanem w Ogrodzie Krasieńskich, urządzonym przez Szaniora w stylu swobodnym, powinna priorytetowo dążyć do utrzymania jak najdłużej egzystencji cennego drzewostanu – zwłaszcza w warunkach metropolii. Z tego względu współczesna rewaloryzacja parku nie powinna oznaczać rekonstrukcji będącej mniej lub bardziej radykalną wymianą zadrzewień, a stwarzać jedynie warunki do pozostawienia drzew historycznych, odnowienia drzewostanu i stopniowej korekty najbardziej rażących zniekształceń. Gospodarka drzewostanem poddanej rewaloryzacji Ogrodu Krasieńskich powinna mieć na względzie²⁹:

- uzupełnienia – dosadzanie drzew lub grup w istniejące luki w części historycznej;
- korekcję – dostosowanie składu i struktury przestrzennej drzewostanu (zwłaszcza w częściach powojennych) do istniejących aktualnych warunków siedliska i funkcji rekreacyjnych obiektu;
- pielęgnację – zabiegi profilaktyczne w postaci koniecznych cięć sanitarnych i korekcyjnych oraz optymalnego nawożenia i nawadniania;
- porządkowanie – usuwanie samosiewów, zarośli i posuszu.

Rewaloryzacja Ogrodu Krasieńskich powinna uwzględniać kompozycyjne i funkcjonalne scalenie terenu historycznego założenia ogrodowego z terenami przyłączyonymi po wojnie przy jednoczesnym podkreśleniu ich dawnych konotacji. Uczyelnianie kompozycji roślinnej w części historycznej parku byłoby możliwe przez wprowadzanie charakterystycznych dla stylu Szaniora grup krzewów na skrzyżowaniach dróg. Natomiast w częściach parku dołączonych po wojnie miejsca skrzyżowań powinny być akcentowane jedynie roślinnością niską (okrywową), a krzewy usytuowane w strefach peryferyjnych (funkcje ostonowe). Dzięki temu w przekroju pionowym kompozycji (na poziomie wzroku człowieka) powstałoby wyraźne zróżnicowanie przestrzeni – przejrzyste obszary peryferyjne z płaszczyznami muraw, runa

²⁷ Jak podają M. Siewniak (1990) i L. Majdecki (1993) struktura wieku drzewostanu i zależna od niego faza wzrostu jest istotną podstawą do opracowania operatów pielęgnacyjnych i projektów gospodarki drzewostanami w parkach zabytkowych (rodzaj, częstotliwość i optycalność stosowania niektórych zabiegów pielęgnacyjnych, określenie potrzeb nawozowych i zapotrzebowania na środki ochrony roślin, planowanie prac związane z usuwaniem drzew i wprowadzaniem w to miejsce nowych nasadzeń, określanie stopnia zagrożenia powodowanego przez drzewa).

²⁸ Optymalnie ukształtowany drzewostan w parku zabytkowym z końca XIX w. powinien być wielopiętrowy, posiadać zróżnicowany skład gatunkowy i wiekowy oraz świetlistą strukturę (luźne zwarcie koron w przedziale 40-65% wraz z otwartymi wnętrzami o średnicy nie mniejszej niż dwie wysokości drzewostanu). W takim przypadku cechuje go duża odporność na ruch wypoczynkowy, wyższa zdrowotność oraz bujny wzrost drzew. E. Bartman, *Wykorzystanie lasów do celów rekreacyjnych*, „Rozprawy naukowe. Zeszyty Naukowe AR w Warszawie” Z. 33, Zakład Graficzny Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1974; L. Majdecki, *Historia...*, op. cit.; A. Krzymowska-Kostrowicka, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997; C. Wysocki, P. Sikorski, *Zarys fitosocjologii stosowanej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2000.

²⁹ M. Siewniak, *Gospodarka drzewostanem w założeniach parkowo-ogrodowych*, „Komunikaty Dendrologiczne” Nr 16, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa 1990.

parkowego, roślinności okrywowej i pionami pni drzew oraz podbudowany pośrednią warstwą krzewów obszar obiektu historycznego (pierwotnego założenia). Bardzo ciekawym zabiegiem w ramach rewaloryzacji byłoby zaakcentowanie pierwotnych granic ogrodu, np. w postaci szerokiego pasa niskiej roślinności (głównie okrywowej) na linii wschód–zachód w zarysach dawnych zwartych nasadzeń drzew i krzewów wzdłuż pierwotnego ogrodzenia, wraz z podkreśleniem usytuowania dawnych wejść (bram) do ogrodu od strony ul. Świętojerskiej i Instytutu Wód Mineralnych.

Przekształcenie siedliska parku zabytkowego pod wpływem rozwoju miasta

Realizacja inwestycji miejskich w pobliżu zabytkowego parku jest bardzo często związana z robotami ziemnymi – głębokimi wykopami pod fundamenty. Mogą one w niektórych przypadkach spowodować zmianę warunków hydrogeologicznych, wywołanych koniecznością odwodnienia terenu w miejscu prowadzonych robót (zwłaszcza bez zastosowania odpowiednich zabezpieczeń, np. ekranowania). Otoczenie Ogrodu Krasieńskich, w którego bliskim sąsiedztwie na początku lat 90. XX w. przebiegała budowa linii warszawskiego metra, podlega silnej presji inwestycyjnej. Wiąże się z tym drastyczne obniżenie zwierciadła wód gruntowych. Płytki poziom wodonośny w tym rejonie Warszawy występował kiedyś na głębokości 2,5-4 m p.p.t. Współcześnie zwierciadło wody obniżyło się na głębokość 5-7 m p.p.t.³⁰

Skrajne przekształcenie stosunków wodno-gruntowych może z kolei rzutować na zmianę warunków siedliskowych. Niesie to za sobą groźne skutki dla starych drzew parkowych. Mają one bowiem ukształtowane przez wiele lat systemy korzeniowe (na ogół w płytkiej warstwie gleby), których nie będą w stanie przebudować³¹. Częste dla drzew starych osłabienie przez różnorodne czynniki chorobotwórcze w połączeniu z silnym obniżeniem poziomu zwierciadła wód gruntowych (występowanie odwodnienia gleby, np. w postaci tzw. lejów depresyjnych na skutek głębokich wykopów) może być przyczyną ich szybszego wypadania. Ponadto brak wody w glebie znacznie utrudnia pobieranie składników pokarmowych przez korzenie. Porównanie inwentaryzacji drzew Ogrodu Krasieńskich z roku 1990/1991 (ostatnia inwentaryzacja przed budową metra w sąsiedztwie parku) oraz 2011 pozwoliło stwierdzić, że w tym czasie w parku wypadło 13 starych drzew o wartości historycznej.

Dobór gatunkowy roślin w parku zabytkowym na terenie miasta

Ogród Krasieńskich w okresie przekształceń pod koniec XIX w. został obsadzony według projektu Szaniora bogatym gatunkowo i wysokiej jakości materiałem roślinnym. Pochodził on przede wszystkim z dwóch źródeł: podwarszawskich szkótek w Żbikowie, prowadzonych przez słynną firmę Hoserów, oraz z nie mniej znanych szkótek w Górcach, będących własnością firmy Ulrichów. W tamtym okresie Szkółki Żbikowskie produkowały rocznie dziesiątki tysięcy drzewek owocowych i ozdobnych oraz podkładek i bylin, a w Ulrichowie dostępnych było 1583 odmian drzew i krzewów owocowych, 1030 gatunków i odmian drzew i krzewów ozdobnych (w tym 205 iglastych) oraz 772 odmiany róż. Sprzedawano też byliny i rośliny cebulowe.

³⁰ I. Głowacka i inni, *Monografia przyrodnicza, Gmina Warszawa-Centrum*, Warszawa 1999.

³¹ Prowadzone na świecie badania, prezentowane m.in. przez: A. Shigo (1996), J. Cermak i inni (2000) oraz H.B. Szczepanowska (2001), pozwoliły ustalić, że w przeciętnych warunkach gruntowych 3/4 głównej masy systemów korzeniowych drzew (około 70%) znajduje się w płytkiej, górnej warstwie gleby o miąższości do 30-50 cm p.p.t. Pozostałe nieliczne korzenie (w tym pionowe lub inaczej palowe) sięgać mogą do głębokości ok. 1,0 m w głąb ziemi.

Rewaloryzacja Ogrodu Krasieńskich powinna umożliwić odtworzenie charakterystycznych roślinnych elementów przestrzennych wraz z historycznym doborem gatunkowym:

- grup krzewów, głównie kwitnących (z przewagą *Syringa* sp. w odmianach),
- żywopłotu grabowego,
- drzew iglastych (*Pinus nigra*, *Picea* sp., *Larix* sp.),
- form kwiatowych (arabeska, parter kobiercowy, rabaty).

Wykorzystując wiedzę o ogrodzie w celu rewaloryzacji, można współcześnie przewidzieć miejsca dla nieobecnych egzemplarzy drzew wymienionych w opisie parku z 1922 r.: *Catalpa ovata*, *Eleagnus angustifolia*, *Ginkgo biloba*, *Gleditsia triacanthos*, *Platanus xacerifolia*, *Pterocarya fraxinifolia*. Na centralnym gazonie należy uzupełnić nieistniejącą obecnie jedną sztukę *Gymnocladus dioicus*. Trzy egzemplarze *Liriodendron tulipifera* powinny zostać przesadzone sprzed elewacji pałacu w głąb parku jako niezgodne z pierwotną kompozycją.

Współcześnie nie dysponujemy wiedzą na temat zastosowanych przez Szaniora doborów roślinnych w Ogrodzie Krasieńskich. Oryginalna dokumentacja projektowa parku – m.in. wykazy gatunków roślin – nie zachowała się. W związku z tym można jedynie domniemywać w oparciu o materiały ikonograficzne z parku, jakie rośliny były tam sadzone. Wskazówką do rewaloryzacji ogrodu są także gatunki ówczesnie stosowane przez Szaniora w innych realizacjach (np. skwer z pomnikiem Adama Mickiewicza z 1899 r. oraz otoczenie pomnika Mikołaja Kopernika w Warszawie z 1896 r.): *Juniperus pyramidalis* (*J. pyramidalis* Hort., ob. *J. communis* 'Hibernica' – produkowana w szkółkach Ulricha, w latach 30. XX w. w większości szkółek), *Thuja occidentalis* 'Wareana' (produkowana w szkółkach Hosera w latach 1894-1938, stosowana przez F. Szaniora w innych realizacjach pod nazwą *Thuja Warreana*) czy *Pinus nigra* (gatunek stosowany przez Szaniora np. w Parku Ujazdowskim). Wymienić można także: *Berberis* sp., *Evonymus microphylla* (prawdopodobnie *E. japonicus microphyllus*, ob. *E.j.* 'Microphyllus'), *Mahonia aquifolium*, *Taxus* sp., *Viburnum* sp., pnącza: *Clematis* sp., *Hedera helix* (także jako roślina okrywowa).

W pracach rewaloryzacyjnych ogrodu cenną pomocą mogłaby okazać się paleta gatunków i odmian, które były w tamtych czasach produkowane w podwarszawskich szkółkach i powszechnie dostępne na rynku (np. szkółki Hosera, Ulricha). Przykładowo: *Picea engelmannii* (produkowana w szkółkach Hosera w latach 1894-1927); krzewy stosowane powszechnie w czasie zakładania ogrodu (wymieniane przez Szaniora w „Ogrodniku Polskim” Nr12/1891, s. 276-277), np. *Crataegus* sp., *Deutzia* sp., *Ligustrum vulgare* (żywopłoty), *Syringa sinensis* (ob. *S. xchinensis*), *Weigela* sp. (różne odmiany). W tym samym duchu na parterze kobiercowym, klombach kwiatowych, arabesce mogłyby zostać posadzone oryginalne XIX-wieczne zestawienia roślin rabatowych.

Gazon centralny w ramach rewaloryzacji powinien zostać urządzony jako rygorystyczny dekoracyjny trawnik dywanowy (wysoka intensywność pielęgnacji), natomiast w obrębie pozostałych powierzchni na stanowiskach słonecznych i półcieniowych powinny zostać wprowadzone tradycyjne ekstensywne trawniki parkowe.

W tym miejscu rodzi się pytanie, czy odtworzenie szaty roślinnej w parku zabytkowym powinno współcześnie uwzględniać dobór domniemyanych, a dziś unikatowych i rzadkich (przez to kosztownych) gatunków lub odmian roślin stosowanych historycznie? Czy rewaloryzacja Ogrodu Krasieńskich powinna zmierzać w stronę rekonstrukcji stanu sprzed stu lat, czy raczej dostosować wygląd współczesnych i odpornych na

warunki miejskie roślin do pokroju tych stosowanych sto lat temu? Można stwierdzić, że rekonstrukcja ogrodu pod względem szaty roślinnej jest możliwa tylko w bardzo ograniczonym zakresie (kilka gatunków roślin). Pozostałe gatunki muszą być zastąpione substytutami dostosowanymi do uwarunkowań współczesnych. Uwzględniając odmienność współczesnych realiów użytkowych i uwarunkowań przyrodniczych, wydaje się, że ten drugi kierunek – będący w istocie modernizacją – jest bardziej na miejscu.

Aspekt programowy

Ogród Krasińskich jest obiektem historycznym pełniącym funkcję parku miejskiego. Sprawia to, że obecnie sposób jego użytkowania znacznie różni się od tego z przełomu XIX i XX w. Oprócz charakteru przestrzeni zmieniły się również podziały społeczne oraz aktywności, jakie odbywają się w parku.

Historyczna oferta programowa jest niewystarczająca dla współczesnego użytkownika. Podczas rewaloryzacji i modernizacji obiektu tego typu należałoby wydzielić w nim następujące strefy programowe:

- a) reprezentacyjno-ekspozycyjną – przed frontem Pałacu Krasińskich; strefa ta byłaby ograniczona podjazdami, a centralne miejsce zajmowałby gazon, podkreślający swoją płaszczyzną rangę barokowego obiektu;
- b) zabytkową – zamkniętą w historycznych granicach Ogrodu Krasińskich; w skład tej strefy wchodziłyby następujące wnętrza, usytuowane na osi głównej założenia:
 - wnętrze reprezentacyjne od strony ogrodowej elewacji pałacu z fontanną otoczoną gazonem we wgłębniku oraz głównym parterem kobiercowym,
 - owalne wnętrze centralne z zagłębionym gazonem,
 - plac zabaw dla dzieci młodszych,
 - wnętrze ze stawem, strumieniem i kaskadą,
 - polany piknikowe przylegające do części historycznej od strony północnej i południowej,
 - świetlisty gaj usytuowany na południe od stawu, otaczający kawiarnię z placem i tarasem widokowym o funkcjach ekspozycyjnych,
- c) wnętrza występujące po obu stronach przedłużenia ul. Barokowej:
 - plac zabaw dla dzieci starszych,
 - obszar sportowo-rekreacyjny dla młodzieży i dorosłych, wyposażony w zestaw urządzeń do ćwiczeń,
- d) wnętrza pomiędzy główną drogą w części południowej a południową granicą parku w układzie sekwencyjnym:
 - plac nawiązujący do ogrodu Pałacu „Pod Czterema Wiatrami”, wyznaczający przestrzeń do gier (bule, stoliki szachowe),
 - wnętrze z murawą rekreacyjną i pagórkiem, przeznaczone do swobodnych gier i zabaw,
 - murawa rekreacyjna do gier i zabaw,
 - wnętrze należące do szlaku pomników historii z pomnikiem batalionu AK „Chrobry I” w miejscu dawnego Pasażu Simonsa,
- e) obszary buforowe i przejściowe wzdłuż granic parku, usytuowane w częściach dołączonych po II wojnie światowej;
- f) szlak pomników historii na skwerze wzdłuż granicy parku, obejmujący:

- przestrzeń ekspozycyjno-wystawienniczą w najbliższym sąsiedztwie Muzeum Archeologicznego (dawnego Arsenatu stolicy),
- wewnątrz z pomnikiem Bitwy pod Monte Cassino, połączone kompozycyjnie z tablicą upamiętniającą generała Władysława Andersa czy innymi elementami historycznymi dodanymi ewentualnie w przyszłości,
- wewnątrz z pomnikami i miejscami pamięci – z symbolicznym zaznaczeniem dawnego muru getta warszawskiego oraz głazem upamiętniającym zdobycie Arsenatu w 1831 r.,

g) zachowany fragment dawnej ul. Nalewki, obecnie ul. Bohaterów Getta, oraz kontynuacją sensoryczną, symboliczną, np. w postaci pasów z nawierzchni i roślinności okrywowej.

Po rewaloryzacji obiekt powinien być dostępny bez ograniczeń czasowych w części nieogrodzonej (skwer); część ogrodzona (park) powinna być dostępna w określonym czasie (np. w godzinach 6:00-22:00 w okresie letnim, 7:00-20:00 w okresie zimowym).

Na terenie parku powinno się ograniczyć również ruch rowerowy (z wyjątkiem małych dzieci docierających na plac zabaw), pozostawiając możliwość użytkowania rolek, wrotek, deskorolek, zwłaszcza na drogach o nawierzchni w technologii TerraWay® (taka nawierzchnia mogłaby zostać zastosowana na głównej drodze w południowej, współczesnej części parku). Z racji zabytkowych walorów obiektu, obecności placów zabaw i zapewnienia użytkownikom możliwości korzystania z muraw rekreacyjnych i piknikowych w parku powinien obowiązywać zakaz wprowadzania psów.

Potrzeby wypoczynkowe mieszkańców miasta a ochrona parku zabytkowego

Ogród Krasińskich pełni jednocześnie dwie ważne funkcje: jest parkiem zabytkowym o wysokich walorach historycznych dla Warszawy oraz pełni rolę parku miejskiego – jest miejscem wypoczynku dla okolicznych mieszkańców miasta i gości odwiedzających warszawską Starówkę. Stąd rewaloryzacja tego obiektu powinna godzić te dwie na pozór sprzeczne funkcje. Z pewnością obszar historycznej części ogrodu powinien pozostać przestrzenią spacerową, z akcentem na charakterystyczne, stylowe układy roślinne. Ze względu na rangę historyczną i artystyczną pałacu i założenia ogrodowego oraz lokalizację obiektu w przestrzeni miasta o najwyższych walorach kulturowych, park stanowi przestrzeń reprezentacyjną. Jednocześnie przestrzeń ta posiada funkcję poznawczą dzięki elementom scenarii historycznej jako dzieła sztuki ogrodowej z roślinnością i cechami stylowymi charakterystycznymi dla końca XIX w. Z tych względów działania rewaloryzacji na terenie ogrodu powinny zmierzać do wprowadzenia dwóch stref o różnej dostępności bezpośredniej:

- obszaru historycznego założenia – bez możliwości użytkowania powierzchni trawiastych, traktowanych jako element zabytkowej kompozycji,
- fragmentów zewnętrznych, współczesnych – z możliwością intensywnego wykorzystania przestrzeni trawiastych (murawy rekreacyjne i piknikowe z urządzeniami do rekreacji czynnej).

Rozmieszczenie stref o intensywnym programie wypoczynkowym na obrzeżach części historycznej pozwoliłoby odciążyć skuteczniej szatę roślinną w części historycznej od nadmiernej antropopresji. Dużą rolę pełnić tu może również skwer znajdujący się na przedpolu parku od strony zachodniej wzdłuż ul. Andersa.

Aspekt ekonomiczny

Rewaloryzacja ogrodów zabytkowych – jako świadectw historii, stylu, epoki i oryginalnej kreacji artysty – jest procesem sekwencyjnych działań, których zasadniczym celem jest ochrona dziedzictwa kultury. Proces ten powinien być determinowany w głównej mierze czynnikami kulturowymi i społecznymi. Jednak w realiach gospodarczych bardzo ważne znaczenie ma czynnik ekonomiczny, co udowadniają analizy historyczne i obecnych działań inwestycyjnych w zakresie terenów zieleni, także tych zabytkowych. Wyraźnie widać zależność między rozwojem gospodarczym a jakością terenów zieleni. Zarówno podniesienie sytuacji życiowej społeczeństwa, jak i recesja wyraźnie wpływają na inwestycje w zakresie kształtowania terenów zieleni³².

Poprawa stopy życiowej Polaków z chwilą wejścia do Unii Europejskiej spowodowała, że park stał się typem przestrzeni niezwykle istotnej dla poprawy wizerunku miasta, warunków zdrowotnych i samopoczucia jego mieszkańców, a także zapobiegania zjawiskom patologii społecznej oraz podnoszenia atrakcyjności obszaru, także w sensie inwestycyjnym. Dostęp do terenów zieleni przestał być postrzegany w kategoriach luksusu, z którym należy się wstrzymać do czasu zaspokojenia pilniejszych potrzeb. Zgodnie z ogólnoswiatową ideą ekologizacji życia, powstała nowa generacja parków, utrzymanych w duchu zrównoważonego rozwoju. Ich realizacja stała się priorytetem aglomeracji miejskich. Obok przeinwestowanych obiektów o charakterze prestiżowym coraz liczniej zaczęły się pojawiać eko-parki, w przypadku których większą uwagę zwraca się na wykorzystanie nowoczesnych technologii przyjaznych środowisku, a w rezultacie zmniejszających koszty ich utrzymania³³. Opracowanie Karty Florenckiej przyspieszyło także działania związane z przywracaniem, ochroną i utrzymaniem zabytkowych parków, które relatywnie do obiektów współczesnych wymagają więcej nakładów finansowych przy jednocześnie mniejszej chłonności użytkowej i konserwatywnej ofercie programowej, ograniczonej do rekreacji i wypoczynku biernego.

Niestety, obecna recesja gospodarcza może się przyczynić do zaniechania tych działań, podobnie jak w latach 1929-1933 Wielki Kryzys w Europie wprowadził dyktat surowego funkcjonalizmu w kształtowaniu przestrzeni miejskich, co zaowocowało pragmatycznym podejściem do terenów zieleni. W efekcie doprowadzono do unifikacji kulturowej, przyrodniczej, stylistycznej i programowej parków, uproszczono formę do ascetycznego minimalizmu. Trudności takie mogą pojawić się zwłaszcza w naszym kraju, gdzie praktyka projektowania krajobrazu zaczyna się dopiero kształtować lub odradzać i gdzie brak głęboko zakorzenionej świadomości społecznej o roli ogrodów historycznych i konieczności ich ochrony³⁴.

Czy zatem z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego rewaloryzacja śródmiejskiego parku historycznego, który od czasów powojennych funkcjonował jako miejski obiekt wypoczynkowy, jest uzasadniona i nie będzie budzić sprzeciwu dotychczasowych użytkowników parku? Według Zachariasz (2008) i Stachańczyk (2010) rewaloryzacja historycznych obiektów parkowych powinna być traktowana priorytetowo,

³² A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty florenckiej. Zarządzanie krajobrazem kulturowym*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2008, s. 150-160.

³³ A. Drapella-Hermansdorfer, *Bilans końca wieku*, „Architektura Krajobrazu” 1/2001, Wrocław 2001, s. 4-33.

³⁴ A. Zachariasz, *op. cit.*, s. 150-160; K. Bernacki, *Idea parku miejskiego po 1982 roku*, rozprawa doktorska, Politechnika Wrocławska, Wrocław 2009.

w imię ochrony dziedzictwa narodowego. Pierwszeństwo ponad wymaganiami publicznego użytkowania powinno mieć przywracanie autentyczności ogrodu przez zapewnienie kosztochłonnej, intensywnej i ciągłej opieki. Zadaniem władz jest prowadzenie odpowiedniej polityki finansowej, która ułatwi pielęgnację, konserwację i restaurację, a gdy to konieczne – rekonstrukcję historycznych ogrodów.

Autorki uznają ścisłą rekonstrukcję obiektów pod kątem funkcjonalnym, kompozycyjnym, materiałowym i technologicznym, jednocześnie zaznaczając, iż proces pełnej rekonstrukcji jest długoletni i trwa minimum 3 lata³⁵. Ma to szczególne odniesienie do historycznego układu i zestawu gatunkowego roślin, które często (np. aleje w parku Skaryszewskim czy klomby w Ogrodzie Krasieńskich) wymagają radykalnych zmian i wycięcia dotychczasowego drzewostanu. Według Zachariasz (2008), oprócz ochrony samego ogrodu historycznego (również przed nadmiernym użytkowaniem), wymagana jest ochrona jego otoczenia w odniesieniu do wszystkich wewnętrznych i zewnętrznych aspektów infrastruktury (zanieczyszczenia, odwodnienie, system nawadniający, drogi, parkingi, ogrodzenia itp.). Takie podejście wymaga bardzo dużych nakładów finansowych i przede wszystkim wysokiej świadomości społeczeństwa, które pozwoli kosztem własnych potrzeb wypoczynkowych na ochronę obiektu. Zaleca się prowadzenie działań stymulujących zainteresowanie ogrodami historycznymi.

Inne podejście obowiązuje w odniesieniu do współczesnych parków miejskich. Tu czynnik ekonomiczny ma istotne znaczenie, dlatego też dąży się do zmniejszania kosztów realizacji i pielęgnacji parków przez ograniczanie zabiegów ogrodniczych (naturyzacja parku), prostotę i elastyczność programu zagospodarowania, włączanie mieszkańców w proces organizacji wypoczynku i korzystanie z funduszy strukturalnych Unii³⁶.

Czynnikiem wpływającym na wzrost kosztów realizacji parku jest tendencja do: korzystania z architektonicznych, a więc drogich materiałów, stosowania nowoczesnych technologii w budownictwie drogowym (nawierzchnie syntetyczne) oraz wprowadzania kosztownych i nadmiernie przeinwestowanych elementów programu (place zabaw, urządzenia fitness itp.). Rośnie koszt robocizny i wartość gruntu, co zmusza do przemyślanego balansu między komercjalizacją dostępnych areatów przemysłowych a polityką zazieleniania miasta. Według Bernackiego (2009) w krajach, w których otwiera się najwięcej nowych parków (Niemcy, Hiszpania), przeciętny koszt ich budowy jest co najmniej dwukrotnie niższy niż w większości pozostałych. W Niemczech wiąże się to z dominacją założeń ekstensywnych, w których zachowuje się w dużej części zastaną roślinność i formę zagospodarowania. Zamiast statycznych elementów wyposażenia wprowadza się bardziej elastyczną formę zagospodarowania, która potwierdza się w każdych warunkach i może być przekształcana zależnie od potrzeb użytkowników (duże, wielofunkcyjne powierzchnie trawiaste, swobodnie rozstawiane leżaki, wykorzystanie elewacji obiektów gastronomicznych jako ścianek wspinaczkowych itp.).

W warunkach polskich bardziej realne zastosowanie zdaje się mieć powyższy wariant nawet w odniesieniu do relatywnie bardziej prestiżowych, a przez to o 30-50% droższych w realizacji ogrodów zabytkowych. Przeciętny koszt rewaloryzacji parków wynosi od 50 do 500 zł/m², czyli mieści się w przedziale cen europejskich (od 10 do 450 Euro). W odniesieniu do Ogrodu Krasieńskich takim ekonomicznym rozwiązaniem

³⁵ R. Stachańczyk, *Problematyka standardów w postępowaniu i dokumentacji konserwatorskiej na potrzeby rewaloryzacji zabytkowych parków i ogrodów. Instrukcje*, „Kurier konserwatorski” 7, 2010, s. 43-50.

³⁶ A. Drapella-Hermansdorfer, *Bilans końca wieku*, „Architektura Krajobrazu” 1/2001, Wrocław 2001, s. 4-33.

jest maksymalne wykorzystanie istniejących elementów przestrzennych w rekonstrukcji ogrodu. Na bazie istniejącej podbudowy sugeruje się założenie tradycyjnych nawierzchni żwirowych (o połowę tańszych od nawierzchni trwałych i kilkakrotnie tańszych od nawierzchni syntetycznych typu HanseGrand® lub TerraWay®), dodatkowo bez obrzeży. Takie rozwiązanie dodatkowo zminimalizuje ryzyko uszkodzenia korzeni istniejących drzew, a przez to zapobiegnie kosztochłonnej pielęgnacji i leczeniu osłabionych roślin.

Sugeruje się również możliwie minimalną ingerencję w szatę roślinną części nowoczesnej ogrodu oraz wprowadzanie nowych odmian i gatunków roślin, stanowiących substytutu gatunków historycznych, a bardziej trwałych i odpornych na zupełnie odmienione warunki siedliskowe parku, powstałe na skutek rozbudowy miasta i budowy metra. Proponuje się rezygnację z wprowadzania tradycyjnych szanirowskich kasztanowców, które nie sprawdziły się w również w innych parkach jego autorstwa (park Skaryszewski). Drzewa te są wyjątkowo wrażliwe na zmiany poziomu wód gruntowych i z powodu budowy metra są gatunkiem najbardziej narażonym na wymarcie.

Istotnym działaniem, poprawiającym funkcjonowanie obiektu i zwiększającym akceptację społeczną w stosunku do zmian proponowanych w parku, jest podkreślenie roli pomników wydarzeń wojennych, znajdujących się licznie w przestrzeni istniejącej i projektowanej. Podniesie to świadomość społeczną, pozwoli odbudować tożsamość miejsca i zwiększy jego popularność turystyczną, jednak nie należy przez to oczekiwać bezpośrednich korzyści finansowych związanych z programem parku.

Czynnik ekonomiczny ma także istotne znaczenie w opracowaniu modernizacji i ustalaniu programu funkcjonalno-użytkowego części powojennej parku. W kształtowaniu układu zieleni należy dążyć do zmniejszania kosztów jego realizacji i późniejszej pielęgnacji (rozświetlenie parku, umożliwiający wzrost runa, wprowadzanie roślin okrywowych i ekstensywnych trawników). Opracowując program, należy dążyć do prostoty i elastyczności sposobu zagospodarowania (m.in. obecności swobodnych przestrzeni trawiastych pełniących wiele funkcji) przy jednoczesnym uwzględnieniu potrzeb dotychczasowych użytkowników parku i mieszkańców okolicznych osiedli.

Na przykładzie Ogrodu Krasińskich, jego historii i miejsca w Warszawie, można stwierdzić, że opracowanie i przeprowadzenie rewaloryzacji tego typu obiektu jest wyzwaniem niezwykle trudnym. Aby zrealizować postawiony sobie cel – stworzenia miejsca wyjątkowego, cenną pamiątkę przeszłości, a zarazem przestrzeń żywą, odpowiadającą współczesnym wyzwaniom (przestrzennym, środowiskowym, społecznym), należy odpowiedzieć na wiele kluczowych i szczegółowych pytań, co w konsekwencji może prowadzić do niezbędnych odstępstw od pierwotnego projektu. W kontekście następujących po sobie wydarzeń i zmieniających się uwarunkowań nie wydaje się zatem właściwe dokonywanie jedynie ścisłych rekonstrukcji, a raczej konstruktywne i twórcze działanie, oparte na wrażliwości historycznej i realiach współczesności.

LITERATURA

- BARTMAN E., *Wykorzystanie lasów do celów rekreacyjnych*, „Rozprawy naukowe. Zeszyty Naukowe AR w Warszawie” Z. 33, Warszawa 1974.
- BERNACKI K., *Idea parku miejskiego po 1982 roku*, rozprawa doktorska, Politechnika Wroclawska, Wrocław 2009.

- CERMAK J., HRUSKA J., MARTINKOVA M., PRAX A., *Urban tree root systems and their survival near houses analyzed using ground penetrating radar and sap flow techniques*, „Plant and Soil” 219, 2000, 103-116.
- DRAPELLA-HERMANSDORFER A., *Bilans końca wieku*, „Architektura Krajobrazu” 1/2001, 4-33.
- GŁOWACKA I. i inni, *Monografia przyrodnicza*, Warszawa 1999.
- Ilustrowany przewodnik po Warszawie (wraz z treściwym opisem okolic miasta)*, Nakładem Redakcji „Wędrowca”, 1893.
- Inwentarz Ogrodu przy Pałacu Krasińskich 1769 roku 12 sierpnia sporządzony*, Teki Ciołka, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa.
- KOZOLUBSKI J., *Wędrówka po Warszawie listopadowej*, „Kronika Warszawy. Miesięcznik ilustrowany poświęcony działalności samorządu oraz poszczególnym dziedzinom życia miasta i jego historii” z. 8-9, Warszawa 1930.
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A., *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa 1997.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, Warszawa 1981.
- MAJDECKI L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Warszawa 1993.
- MOSSAKOWSKI S., *Pałac Krasińskich*, Warszawa 1972.
- „Ogrodnik Polski” Nr 12, 1891, 276-277.
- Ogród Krasińskich*, „Ogrodnik Polski” Nr 18, 1893.
- Ogród Krasińskich*, Stara i Nowa Warszawa. Rzeczypospolita 1922 r., PAN Warszawa.
- Plan miasta Warszawy/Plan von der Stadt Warschau/odrys. Joseph Bach 1808*, skala 1:11500, wyd. 1809, Warszawa 1999.
- Plan ogólny miasta Warszawy. Pomiar pod kier. gł. inż. W.H. Lindleya*, skala 1:2500, 1897, [w:] *Inżynierowie bez granic. Lindleyowskie plany Warszawy przełomu XIX/XX w.*, Warszawa 2006.
- Przewodnik po Warszawie i jej okolicy*. 1873, Teki Ciołka, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa.
- PUTKOWSKA J., *Architektura Warszawy XVII wieku*, Warszawa 1991.
- Rezydencja Błażeja Krasińskiego wg kopii planu z 1737 r., znajdującej się w Muzeum Ordynacji Krasińskich w Warszawie*, oprac. A. Karczewski, 1937, IS PAN, neg. nr 44648.
- RYLKE J., *Tajemnice ogrodów*, Warszawa 1995.
- SHIGO A., *Troubles In the Rhizosphere*, „Tree Care Industry” 10, Vol. VII, 1996 (<http://www.chesco.com> – data dostępu: 22.07.2005).
- SIEWNIAK M., *Gospodarka drzewostanem w założeniach parkowo-ogrodowych*, „Komunikaty Dendrologiczne” Nr 16, Warszawa 1990.
- STACHAŃCZYK R., *Problematyka standardów w postępowaniu i dokumentacji konserwatorskiej na potrzeby rewaloryzacji zabytkowych parków i ogrodów. Instrukcje*, „Kurier Konserwatorski” 7, 2010, 43-50.
- SZCZEPANOWSKA H.B., *Drzewa w mieście*, Warszawa 2001.
- TRZEBIŃSKI W., *Aleksander I a działalność urbanistyczna Rządu Królestwa Polskiego w latach 1815-1821*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” t. XXXIV, z. 1-2, Warszawa 1989.
- TURNER T., *GardenVisit.com. Garden conservation theorists*, 2008 (<http://www.gardenvisit.com> – data dostępu: 21.09.2011).
- Warszawa. *Materiały do jej dziejów*, zbiory W. Przyborowskiego, t. VI, 1896, t. VIII, 1897/98.
- Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce zabrał i wydał F.M. Sobieszczański*, Warszawa 1849.
- WYSOCKI C., SIKORSKI P., *Zarys fitosocjologii stosowanej*, Warszawa 2000.
- ZACHARIASZ A., *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty florenckiej. Zarządzanie krajobrazem kulturowym*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” Nr 10, Sosnowiec 2008, 150-160.
- ZUG SZ., *Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w 1794 r. Kalendarz Powszechny 1848. Przypisy F.M. Sobieszczańskiego*, Teki Ciołka, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa.